

Anna D. Jaroszyńska

Krytyka retoryczna w Stanach Zjednoczonych Ameryki : zarys dziejów i najnowsze kierunki rozwojowe

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej 79/3, 97-119

1988

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANNA D. JAROSZYŃSKA

KRYTYKA RETORYCZNA W STANACH ZJEDNOCZONYCH AMERYKI ZARYS DZIEJÓW I NAJNOWSZE KIERUNKI ROZWOJOWE

Kariera retoryki w społeczeństwie amerykańskim to obraz wysiłków skierowanych ku ciągłemu doskonaleniu procesów komunikacji międzyludzkiej i poznaniu mechanizmów sterujących postawami tego społeczeństwa. Żyjemy w retorycznym środowisku i w retorycznych czasach, które żądają od nas nieustannego odpowiadania na wszystko, co się wokół dzieje — twierdzą teoretycy retoryki. Retoryka ma być kluczem do zrozumienia rzeczywistości i zachowań ludzkich zarówno w przeszłości, jak i w teraźniejszości. Poprzez swoje doświadczenie i wypracowanie warsztatu badawczego odpowiedniego do gruntownej analizy wielorakich zjawisk społecznych retoryka ma służyć również przyszłości.

Olbrzymie zainteresowanie retoryką wykazywane właśnie przez społeczeństwo amerykańskie jest bardzo w swojej wymowie znamienne. Wielka różnorodność tego społeczeństwa wywołuje bowiem potrzebę szczególnie intensywnego poszukiwania dróg porozumienia się, metod analizowania ogromnego zalewu informacji, właściwych sposobów odbierania zaskakujących często zjawisk oraz odpowiednich form wyrażania własnych osobowości.

Nie jest przy tym wszystkim retoryka dziedziną tylko teoretyczną. Wręcz przeciwnie — widzi się jej praktyczne cele i zastosowania i realizuje się je w kolejnych etapach procesu edukacji.

Przede wszystkim przejawia się to w programach szkół średnich i wyższych, gdzie w ramach English Departments znajduje się nauka zarówno literatury, jak i tzw. kompozycji, związanej wielorako z retoryką. Szczególny nacisk, jaki kładzie się na wdrażanie programów zajęć „*composition*”, łączy się ze świadomością powszechnego upadku czytelnictwa (tzw. *literacy crisis*). Jest on wywołany, jak się ogólnie uważa, zdominowaniem kultury przez środki masowego przekazu inne niż źródła pisane, a więc głównie przez telewizję, radio, kino i sztuki plastyczne, takie jak reklamy i komiksy¹. Stąd biorą początek różnorodne wysiłki

¹ Zob. J. L. Kinneavy, *Contemporary Rhetoric*. W zbiorze: *The Present State of Scholarship in Historical and Contemporary Rhetoric*. Ed. W. B. Horner. Columbia and London 1983, s. 193—194.

dokonywane w celu uzdrowienia sytuacji w szkolnictwie, którego system w swoich podstawowych zrębach przypomina wciąż średniowieczny model siedmiu sztuk wyzwolonych². Liczne publikacje z tego zakresu dotyczą zarówno sfery *elocutio* i *dispositio*, jak i niezwykle ważnych problemów *inventio*³. Doskonały przegląd najważniejszych prac daje James L. Kinneavy, zwracając uwagę m.in. na rozmaite poglądy odnośnie do miejsca retoryki w programach nauczania języka angielskiego⁴.

Badania retoryczne biegną ponadto dwoma innymi torami, które można by umownie określić jako historyczny i krytyczny.

Systematyczne studia nad historią retoryki już od dawna uważano za pilną potrzebę badawczą. U progu lat sześćdziesiątych James J. Murphy sformułował obszerny projekt kompleksowych studiów nad retoryką średniowieczną⁵. Jego inicjatywy zaowocowały wkrótce intensywnymi pracami; programy badawcze dotyczące dziejów teorii i praktyki retorycznej w różnych okresach historycznych objęły bibliografie, przekłady, prace analityczne i syntetyczne, pojawiły się wydawnictwa seryjne i czasopisma naukowe poświęcone tej problematyce, a wreszcie powstały organizacje skupiające naukowców zajmujących się historią retoryki⁶.

Zainteresowanie dziejami retoryki nie stanowi jednak charakterystyki wyłącznie amerykańskiej. Na gruncie tym łączą się wysiłki uczonych z różnych stron świata, którzy w 1976 r. utworzyli międzynarodową organizację pod nazwą International Society for the History of Rhetoric⁷.

Zagadnienia retoryki współczesnej mieszczą się natomiast w programach Speech Departments (lub Speech—Communication Departments), które oferują m.in. kursy z zakresu teorii komunikacji i retoryki publicznych wystąpień („*public address*”), tj. historii mów publicznych, teorii retoryki, krytyki retorycznej oraz teorii przekazu radiowo-telewizyjnego.

² J. J. Murphy (*Rhetorical History as a Guide to the Salvation of American Reading and Writing: A Plea for Curricular Courage*. W zbiorze: *The Rhetorical Tradition and Modern Writing*. Ed. J. J. Murphy. New York 1982, s. 5—7) proponuje wprost powrót do zasad sformułowanych w pismach Kwintyliana (*De institutio oratoria*) i Cyserona (*De oratore*), widząc w kontynuowaniu ich tradycji efektywny sposób podniesienia poziomu studiów anglistycznych. Zob. też wstęp (s. VII) oraz inne eseje tego zbioru.

³ *Ibidem*, s. 3—12.

⁴ Kinneavy, *op. cit.*, s. 193—198.

⁵ J. J. Murphy, *The Arts of Discourse, 1050—1400*. „*Medieval Studies*” t. 23 (1961), s. 202—204.

⁶ Szczegółowe stany badań nad historią retoryki w kolejnych okresach historycznych można znaleźć w pracy *The Present State of Scholarship in Historical and Contemporary Rhetoric*.

⁷ B. Vickers: *Preface*. W zbiorze: *Rhetoric Revaluated. Papers from the International Society for the History of Rhetoric*. Ed. B. Vickers. Binghamton, New York, 1982, s. 9—10; *Introduction*. W: *ibid.*, s. 13—39.

go. Niektóre inne problemy komunikacji oraz mass mediów znajdują zaś swe odzwierciedlenie w programach wydziałów dziennikarskich (*Journalism and Mass Communication*), teorii komunikacji technicznej i, oczywiście, wydziałów filologicznych⁸.

Przedmiotem niniejszego artykułu jest zwięzłe przedstawienie dziejów i głównych kierunków rozwojowych krytyki retorycznej (*rhetorical criticism*) w Stanach Zjednoczonych. Moje zainteresowanie tym tematem, wyrastające z prowadzonych prac nad retoryką średniowieczną w Polsce, rozwinęło się i pogłębiło podczas studiów doktoranckich na University of Minnesota w 1986 roku. Uczestnictwo w zajęciach kursowych prowadzonych przez prof. Roberta L. Scotta, stojącego na czele wydziału Speech—Communication tamtejszego uniwersytetu, oraz jego życzliwe przewodnictwo po trudnych i zawiłych obszarach najnowszych badań *rhetorical criticism* przyczyniły się w znacznej mierze do powstania tego artykułu.

Celem niniejszej pracy jest przybliżenie polskiemu czytelnikowi niektórych problemów krytyki retorycznej⁹, która odgrywa już poważną rolę w życiu społeczeństwa amerykańskiego, a jej ciągły rozwój wskazuje, iż *rhetorical criticism* jako metoda poznawania i rozumienia rzeczywistości zyskuje sobie coraz większe grona zwolenników. Aby spełnić informacyjną funkcję niniejszej pracy, w przypisach podana została obszerna bibliografia, która jednak w żadnym razie nie wyczerpuje ogromu publikacji z tej dziedziny. Wybrano więc pozycje najistotniejsze i stosunkowo najnowsze¹⁰.

Aby dotrzeć do początków amerykańskiego zafascynowania retoryką, należy cofnąć się co najmniej do drugiej połowy w. XIX, kiedy to kształ-

⁸ Zob. program Speech—Communication Department Uniwersytetu Minnesoty, w: „University of Minnesota Bulletin. Graduate School 1984—86”. Minneapolis 1984, s. 488—492, 214—220, 320—324, 542—543.

⁹ Jedynym dotychczasowym opracowaniem w języku polskim tego tematu jest krótka i nie wolna od nieścisłości wzmianka J. Z. Lichańskiego w jego artykule *Retoryka. Przegląd współczesnych szkół i metod badawczych* (w zbiorze: *Retoryka a literatura*, Wrocław 1984). W dziale przekładów „Pamiętnika Literackiego” (1977, z. 1—2) znalazło się natomiast kilka tłumaczeń bardzo zróżnicowanych tematycznie prac z dziedziny retoryki, wśród których rozprawy K. M. Hall Jamieson, K. Burke’a i R. B. Douglasa korespondują z tematyką niniejszego artykułu.

¹⁰ Zastosowano następujące skróty tytułów czasopism amerykańskich: CM = „Communication Monographs”. — CQ = „Communication Quarterly”. — CSSJ = „Central States Speech Journal”. — JC = „Journal of Communication”. — PR = „Philosophy and Rhetoric”. — QJS = „Quarterly Journal of Speech”. — SG = „Speaker and Gavel”. — SM = „Speech Monographs”. — SSCJ = „Southern Speech Communication Journal”. — SSJ = „Southern Speech Journal”. — WJSC = „Western Journal of Speech Communication”. — WS = „Western Speech”. — Ponadto skrót M odsyła do zbioru: *Methods of Rhetorical Criticism. A Twentieth-Century Perspective*. Ed. B. L. Brock, R. L. Scott. Detroit, Michigan, 1982. Liczba po skrócie wskazuje stronicę.

towały się podstawy wydziałów filologii angielskiej (English Departments) na amerykańskich uniwersytetach. Z całą świadomością kontynuacji edukacyjnych tradycji cywilizacji łacińskiej dyskutowano wówczas na temat rozlokowania poszczególnych elementów *Trivium* wewnątrz przyjętego systemu sztuk wyzwolonych. Włączone do programu retoryka i logika znalazły się szybko w cieniu wszechwładnej literatury. Rozgoryczeni takim stanem rzeczy nauczyciele wymowy zdecydowali się na dramatyczny krok i wystąpili z narodowej rady nauczycieli języka angielskiego (The National Council of Teachers of English). Obok wydziałów filologicznych zaczęły powstawać wydziały wymowy (Speech Departments), opierające swój program na zagadnieniach szeroko pojętej retoryki i odwołujące się do tradycji ruchu elokucyjnego w Anglii w pierwszej połowie XIX wieku¹¹. Rozłam został przypieczętowany utworzeniem w 1915 r. The National Association of Academic Teachers of Public Address¹².

Konieczność wykształcenia modelu programowego dla studentów wydziałów wymowy wywoływała dyskusje wykraczające poza progi uniwersytetów. Wiele z takich dysput toczyło się na łamach powstających jak grzyby po deszczu specjalistycznych czasopism, a szczególnie założonego już w 1915 r. kwartalnika „Quarterly Journal of Public Speaking”¹³. Ukazywać się zaczęły liczne podręczniki retoryki, dające podstawy zarówno poprawnego pisania, jak i mówienia. Cele badań retorycznych widziano głównie, zgodnie z pojęciem zakresu retoryki, w studiowaniu historii tej dyscypliny od czasów antycznych, w poznawaniu sylwetek i spuścizny wybitnych oratorów różnych okresów historycznych, ras i narodów, w analizie wystąpień publicznych jako politycznych środków perswazji itp. W roku 1923 pracownicy wydziału wymowy z Cornell University ogłosili nawet na łamach „Quarterly Journal of

¹¹ Zob. Kinneavy, *op. cit.*, s. 168—169. — C. C. Arnold, *Rhetoric in America Since 1900*. W zbiorze: *Re-Establishing the Speech Profession. The First Fifty Years*. Ed. R. T. Oliver and M. G. Bauer. Boston 1959. — E. Konigsberg, *Fifty Years of Speech Education in Public High Schools in the Eastern States*. W: jw. — H. E. Gulley, H. F. Seabury, *Speech Education in Twentieth Century Public Schools*. W zbiorze: *History of Speech Education in America. Background Studies*. Ed. K. R. Wallace. New York 1954 — F. M. Rarig, H. S. Greaves, *National Speech Organizations and Speech Education*. W: jw. — M. Hochmuth, R. Murphy, *Rhetorical and Elocutionary Training in Nineteenth-Century Colleges*. W: jw.

¹² W roku 1946 stowarzyszenie to zmieniło nazwę na Speech Association of America, a w 1970 r. na Speech Communication Association.

¹³ W roku 1918 kwartalnik przyjął nazwę „The Quarterly Journal of Speech Education”, zmienioną w 1928 r. na „The Quarterly Journal of Speech”. W dyskusji uczestniczyli m.in. J. A. Winans (*The Need for Research*. QJS 1915) i Ch. H. Woolbert (*The Organization of Departments of Speech Science in Universities*. QJS 1916; *Suggestions as to Methods in Research*. QJS 1917).

Speech” listę 129 godnych opracowania tematów, sugerując w ten sposób dalszy kierunek rozwoju młodej dyscypliny.

Najbardziej zaważyło na nim jednak ukazanie się przełomowego artykułu Herberta A. Wichelnsa *The Literary Criticism of Oratory*¹⁴. Wichelns położył w nim właściwe podwaliny pod *rhetorical criticism*, który niemalże całkowicie zdominował badania retoryczne w Stanach Zjednoczonych, wyłączając tylko niektóre aspekty historii retoryki i teorii retorycznej¹⁵.

Wichelns sformułował w swoim eseju znamienne rozróżnienie pomiędzy krytyką literacką a retoryczną. Krytyk literacki, według niego, interpretuje wartości stałe i uniwersalne, podczas gdy krytyka retoryczna nie zajmuje się ani stałością, ani pięknem, ale efektem. Krytyka retoryczna

traktuje mowę jako komunikację ze specyficzną publicznością i widzi swój cel w analizie i ocenie stosowanych przez mówcę metod przekazywania swoich idei słuchaczom¹⁶.

Wichelns podał ponadto konkretne wskazania metodologiczne, pośród których jako szczególnie ważną zalecił m.in. analizę osobowości mówcy, motywów jego działania, celów i ocen przez niego formułowanych; stylu, sposobów dobierania argumentów i dowodów oraz sposobów przekazywania wypowiedzi słuchaczom. W centrum zainteresowania krytyka retoryczna powinna znaleźć się poza tym publiczność, jej ogólna charakterystyka i efekt, jaki wywarło na niej wystąpienie. Należy również zbadać wpływ przemówienia na publiczność, która zaznajomiła się z nim poprzez późniejsze odczytanie tekstu, oraz — w ogólnym efekcie — na zmianę postaw społeczeństwa w danym momencie historycznym¹⁷.

Ustalenia Wichelnsa zaciążyły nad kształtem *rhetorical criticism* w Stanach Zjednoczonych na przeciąg co najmniej 30 kolejnych lat. Na jego teoriach oparta została tzw. tradycyjna szkoła krytyki retorycznej,

¹⁴ H. A. Wichelns, *The Literary Criticism of Oratory*. W zbiorze: *Studies in Rhetoric and Public Speaking in Honor of James A. Winans*, Ed. A. M. Drummond. Ithaca, New York, 1925. (Dalej pracę tę cytuję ze zbioru: *Methods of Rhetorical Criticism*). Przełomowe znaczenie wywodów Wichelnsa jest powszechnie uznawane. Podczas jednej z konferencji (1971) poświęconej *rhetorical criticism* B. Baskerville (*Rhetorical Criticism, 1971: Retrospect, Prospect, Introspect*. SSJ t. 37 <1971>, s. 113) określił datę obrad na rok „46 P. W.” — po Wichelnsie.

¹⁵ Kinneavy (*op. cit.*, s. 185—186) wskazuje na wiele obszarów badawczych współczesnej retoryki, wymieniając m.in. teorię komunikacji, logikę nieformalną, dialektykę, teorię informacji, dziennikarstwo, propagandę polityczną, reklamę, kaznodziejstwo, ruchy społeczne (np. feministyczny), niektóre aspekty psychologii, środki masowego przekazu, semiotykę, zagadnienia kompozycji literackiej. Pośród tego szerokiego wyboru umieszcza również *rhetorical criticism*, zastrzegając jednakże, iż w gruncie rzeczy większość poruszanych w jego zakresie problemów, sklasyfikowanych pod różnymi nazwami, należy do szeroko pojętej krytyki retorycznej.

¹⁶ Wichelns, *op. cit.*, s. 67.

¹⁷ *Ibidem*, s. 69—70.

do której zalicza się nurt neoarystotelesowski i historyczny¹⁸. Szkoła tradycyjna koncentruje się głównie na osobie mówcy i jego sposobach odpowiadania na wszystkie retoryczne problemy wynikające z sytuacji, w jakiej się znajduje. Chociaż punkt wyjścia dla takiego stanowiska określił przede wszystkim Wichelns, to jednak wyraźne jest tu odwoływanie się do arystotelesowskiego pojęcia retoryki, jako umiejętności odkrywania w każdej sytuacji wszelkich dostępnych środków perswazji¹⁹.

Dwa wyróżniane wewnątrz szkoły tradycyjnej nurty niejednokrotnie łączą się i nakładają na siebie, często przybierając tę samą nazwę badań neoarystotelesowskich albo neoklasycznych (M 36)²⁰. Proponowany przez Brocka i Scotta podział polega na następującym rozróżnieniu: krytyk o nastawieniu neoarystotelesowskim śledzi wpływ wywierany przez mówcę; krytyk o nastawieniu historycznym skupia swoją uwagę na kontekście historycznym sytuacji, traktując idee przedstawiane przez mówcę jako obraz i integralną część czasów, w jakich żyje (M 32—34). Stąd nurt historyczny uważa historię publicznych przemówień za historię idei funkcjonujących w danym czasie²¹. W każdym jednakże przypadku — szkoła tradycyjna preferuje opis i interpretację raczej niż ocenę obserwowanych zjawisk. Za przedmiot badań przyjmuje zaś głównie postacie i dokonania wielkich mówców przeszłości, jak chociażby Edmund Burke, Robert Ingersall, Franklin Roosevelt czy Woodrow Wilson²².

W roku 1943 ukazało się 2-tomowe dzieło *A History and Criticism of American Public Address*²³, będące w swoim założeniu szerokim przeglą-

¹⁸ Klasyfikacja *rhetorical criticism* została zaczerpnięta z pracy *Methods of Rhetorical Criticism*. Jej autorzy zastrzegają, iż przyjęta przez nich typologia ma charakter umowny wobec wielkiej ilości i zróżnicowania publikacji z tej dziedziny. Płynność tę podkreśla terminologia. Autorzy używają pojęć „perspektywa [*perspective*]” i „podejście [*approach*]”, np. perspektywa historyczna zawiera dwa podejścia: neoarystotelesowskie i historyczne. W niniejszym artykule wprowadzono odpowiednie terminy: „szkoła” i „nurt”. Zob. też uwagi krytyczne w: J. F. Klumpp, Ph. M. Japp, D. K. Japp, *A Bibliography of Rhetorical Criticism: 1977—1982*. SG t. 22 (1984), s. 20—36.

¹⁹ J. J. Murphy, *Rhetoric in the Middle Ages. A History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*. Berkeley 1974, s. 4—7; tam też obszerna bibliografia.

²⁰ Zob. też E. Black, *Rhetorical Criticism: A Study in Method*. New York 1965, s. 27—35.

²¹ Teoretyczne podstawy takiego przekonania formułuje E. J. Wraga w pracy *Public Address: A Study in Social and Intellectual History* (QJS 1947).

²² Zob. Ch. J. Stewart, *Historical Survey: Rhetorical Criticism in Twentieth Century America*. W zbiorze: *Explorations in Rhetorical Criticism*. Ed. G. P. Mohrmann, Ch. J. Stewart, D. J. Ochs. University Park and London 1973, s. 6. Zob. też krytykę tego założenia w: L. Reid, *The Perils of Rhetorical Criticism*. QJS 1944, s. 419.

²³ *A History and Criticism of American Public Address*. T. 1—2. Ed. W. Norwood Brigrance. New York 1943. T. 3. Ed. M. Hochmuth Nichols. London 1955.

dem osiągnięć amerykańskiego *rhetorical criticism*. Niemalże w całości było ono jednak odzwierciedleniem wszechwładnie panującej szkoły tradycyjnej opartej na „uświęconej doktrynie” Wichelnsa²⁴. Te same tendencje dominowały także w wydanym w 1955 r. tomie 3 *A History and Criticism* [...]. Tylko kilku spośród krytyków dekady 1935—1944 ośmieliło się podnieść głosy kwestionujące zasadność powielania wciąż tych samych wzorów²⁵.

Najpełniejszym ujęciem założeń szkoły tradycyjnej okazała się praca Thonssena i Bairda *Speech Criticism*²⁶, która w sposób ostateczny sankcjonowała wichelnsowski kierunek rozwoju *rhetorical criticism*. Było to jednocześnie jakby zamknięcie pierwszego, najbardziej jednolitego okresu jego funkcjonowania. Autorzy *Speech Criticism* poświęcili wiele miejsca m.in. prześledzeniu historii retoryki i dziejów krytyki od czasów antycznych do współczesnych. W swoim schemacie metodologicznym nie odbiegli jednak daleko od tradycyjnych koncepcji.

Pomimo coraz szerzej uświadamianej potrzeby reformy założeń *rhetorical criticism*²⁷, dopiero wydana w 1965 r. praca Edwina Blacka *Rhetorical Criticism. A Study in Method* położyła kres hegemonii szkoły tradycyjnej, nazwanej przez Blacka ogólnie neoarystotelesowską.

Black najpierw określił znaczenie i cele krytyki w ogóle, a następnie scharakteryzował trzy główne tendencje dające się zauważyć wśród amerykańskich publikacji z dziedziny *rhetorical criticism*: 1) badania ruchów społecznych²⁸, 2) badania o nastawieniu psychologicznym, analizujące relacje pomiędzy życiem wewnętrznym mówcy a jego działalnością²⁹, 3) studia neoarystotelesowskie, oparte na osiągnięciach retoryki antycznej. Te ostatnie stały się celem ataku Blacka podważającego słuszność niewolniczego trzymania się metod sformułowanych przez Arystotelesa i ożywionych w 1925 r. przez Wichelnsa³⁰. Wywodów swoich Black nie zakończył jednak propozycją żadnej konkretnej metody, ale na odwrót, stwierdził, iż wiedza na temat retorycznego dyskursu jest zbyt szczupła, by już teraz zamykać ją w jakimś sztywnym systemie³¹.

²⁴ Zob. Stewart, *op. cit.*, s. 7—8. — Black, *op. cit.*, s. 27—28 n.

²⁵ Zob. Stewart, *op. cit.*, s. 6—10.

²⁶ L. Thonssen, A. Craig Baird, *Speech Criticism*. New York 1948. Wyd. 2 (1970) wraz z W. Bradenem.

²⁷ Zob. Stewart, *op. cit.*, s. 10—19.

²⁸ Na ten temat dalej.

²⁹ Jako przykład takiego podejścia Black (*op. cit.*, s. 22—27) podał esej Moloneya o C. Darrowie opublikowany w t. 3 *A History and Criticism* [...] na s. 262—312.

³⁰ Jak twierdzi Stewart (*op. cit.*, s. 20), Black skonkretyzował i nazwał te wszystkie obiekty, które, choć sporadycznie, ale pojawiały się w literaturze już wcześniej.

³¹ Black, *op. cit.*, s. 177.

Metody szkoły tradycyjnej nie przestały jednak pociągać niektórych badaczy i wciąż od czasu do czasu przypominają się nowymi dyskusjami teoretycznymi oraz wcale licznymi pracami krytycznymi³².

Do pojęć najpopularniejszych na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych w Stanach Zjednoczonych należą z pewnością „Nowa Krytyka” i „Nowa Retoryka”. Była to reakcja na dotychczasowe metody stosowane zarówno przez krytyków literackich, jak i retorycznych; oba prądy wypływały z jednego przekonania o konieczności nowego spojrzenia na analizę tekstu, z położeniem szczególnego nacisku na jego wartości semantyczno-semiotyczne. Co więcej, przedstawiciele obu kierunków korzystali często z dorobku tych samych badaczy, jak np. Ivora Armstronga Richardsa, czy Kennetha Burke’a. Ich prace, podobnie jak badania tzw. grupy Semantyki Ogólnej, kładły podwaliny pod nowy system krytyki tekstu, którego metody absorbowano następnie odpowiednio do potrzeb literatury i retoryki³³.

Szkoła Nowej Retoryki nie była jednak w żadnym wypadku jednolita. Daniel Fogarty widział ją raczej jako wypadkową trzech podstawowych teorii Richardsa, Burke’a i Semantyków Ogólnych³⁴. Według klasyfikacji Brocka i Scotta możemy wyróżnić w niej dwa nurty: jeden określony terminem „język—działanie” („*language—action*”)³⁵ i drugi zwany dramatycznym („*dramatistic*”). Wydaje się, że podział ten bardzo dobrze oddaje główne tendencje funkcjonujące wewnątrz Nowej Retoryki.

Zręby nurtu *language—action* zaczęły się formować już w latach trzy-

³² W bibliografii za lata 1977—1982 nurt historyczny reprezentowany jest przez 19 pozycji, a neorystotelesowski aż przez 31 pozycji. Dowodzi to nawet dość znacznej popularności szkoły tradycyjnej wśród współczesnych krytyków retorycznych. Zob. Klumpp, Japp, Japp, *op. cit.*, s. 26—27, 35—36.

³³ Na temat Nowej Krytyki, jej założeń i przedstawicieli zob. R. Wellek: *Pojęcia i problemy nauki o literaturze*. Wybrał i przedmową poprzedził H. Markiewicz. Teksty przełożyli A. Jaraczewski, M. Kaniowa, I. Sieradzki. Warszawa 1979; *Amerykańska krytyka literacka w ostatnim dziesięcioleciu*. Przełożył J. Japola. „Pamiętnik Literacki” 1974, z. 1; *A History of Modern Criticism: 1750—1950*. T. 6: *American Criticism, 1900—1950*. New Haven and London 1986, zwłaszcza rozdz. 8—16. — H. Markiewicz, *Rzut oka na współczesną teorię badań literackich za granicą*. W antologii: *Współczesna teoria badań literackich za granicą*. T. 3. Kraków 1973.

³⁴ Zob. M. Steinmann, Jr., *New Rhetorics*. New York 1967, s. III n. — D. Fogarty, *Roots for a New Rhetoric*. New York 1959. Zob. też J. W. Cheesbro, *Contemporary Rhetorical Theory and Criticism: Dimensions of a New Rhetoric*. SM 1975.

³⁵ Termin ten zaczerpnięty został przez Brocka i Scotta (M 269, przypis 9) z artykułu Th. S. Frentza i Th. B. Farrella *Language — Action: A Paradigm for Communication* (QJS 1976) jako najlepiej wyrażający podstawowe założenie tego kierunku, uznające język za punkt wyjścia każdej analizy.

dziestych naszego stulecia, kiedy to wydana została praca Richardsa *The Philosophy of Rhetoric*, będąca w pewien sposób pogłębieniem dotychczasowych dociekań autora, najpełniej ujętych w słynnym *The Meaning of Meaning* ³⁶. Początek lat czterdziestych przyniósł pierwsze praktyczne próby zastosowania osiągnięć zarówno Richardsa, jak Semantyków Ogólnych dla wykształcenia nowych metod krytyki retorycznej, która zaakceptowała je stosunkowo szybko ³⁷.

Podstawowym założeniem było przeprowadzenie drobiazgowej analizy tekstu w celu odnalezienia pewnych schematów językowych, które mogą posłużyć do lepszego zrozumienia tzw. aktu retorycznego (M 271) ³⁸. Szczególnie dobrze służą temu celowi badania nad istotą i użyciem metafory ³⁹.

Nurt dramaturgiczny wykształcił się w oparciu o pisma Kennetha Burke'a ⁴⁰, który doczekał się licznej grupy najpierw interpretatorów i zwolenników, a następnie naśladowców. Retoryczna filozofia Burke'a została po raz pierwszy zaprezentowana na łamach „*The Quarterly Journal of Speech*” przez Marie Hochmuth Nichols. W kolejnych numerach tego czasopisma ukazały się następnie dwa artykuły pióra samego Burke'a

³⁶ I. A. Richards, *The Philosophy of Rhetoric*. New York 1936. — C. K. Ogden, I. A. Richards, *The Meaning of Meaning*. London 1923.

³⁷ I. J. Lee: *Four Ways of Looking at a Speech*. QJS 1942; *General Semantics* 1952. QJS 1952. — S. I. Hayakawa, *Language in Thought and Action*. New York 1964. — R. Weaver: *Ideas Have Consequences*. Chicago 1948; *The Ethics of Rhetoric*. Chicago 1965; *Language Is Sermonic*. W zbiorze: *Dimensions of Rhetorical Scholarship*. Ed. R. E. Nebergall. Norman 1963.

³⁸ Wymieńmy dla przykładu kilka prac z tego zakresu, które ukazały się na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych: R. E. Denton, Jr., *The Rhetorical Functions of Slogans: Classifications and Characteristics*. CQ t. 28 (1980). — R. C. Johnson, *Blacks and Women: Naming American Hostages Released in Iran*. JC t. 30 (1980). — M. Osborn, *The Evolution of Archetypal Sea in Rhetoric and Poetic*. QJS 1977. — M. Solomon: *Jimmy Carter and „Playboy”*. A Sociolinguistic Perspective on Style. QJS 1978; *The „Positive Woman's” Journey: A Mythic Analysis of the Rhetoric of STOP ERA*. QJS 1979.

³⁹ M. Osborn, D. Ehninger, *The Metaphor in Public Address*. SM 1962. — M. Osborn, *Archetypal Metaphor in Rhetoric: The Light-Dark Family*. QJS 1967. — L. M. Griffin, *The Edifice Metaphor in Rhetorical Theory*. SM 1960. — K. Hall Jamieson, *The Metaphoric Cluster in the Rhetoric of Pope Paul VI and Edmund G. Brown, Jr.* QJS 1980. — J. Vernon Jensen, *British Voices on the Eve of the American Revolution: Trapped by the Family Metaphor*. QJS 1977. — W. E. Rickett, *Winston Churchill's Archetypal Metaphors: A Mythopoetic Translation of World War II*. CSSJ t. 28 (1977).

⁴⁰ K. Burke: *Counter-Statement*. New York 1931; *Permanence and Change*. New York 1935; *The Philosophy of Literary Form*. Baton Rouge, Luisiana, 1941; *A Grammar of Motives*. Englewood Cliffs, New Jersey, 1946; *A Rhetoric of Motives*. Englewood Cliffs, New Jersey, 1950; *The Rhetoric of Religion*. Boston 1961; *Language as Symbolic Action: Essays on Life, Literature and Method*. Berkeley 1966.

i od tej chwili rozpoczął się intensywny proces rozpowszechniania się założeń i metod tej tzw. retoryki burkejańskiej⁴¹. Oddziaływała ona zresztą nie tylko na *rhetorical criticism*; również inne dyscypliny, takie, jak np. socjologia, teoria komunikacji, pedagogika i krytyka literacka, przejęły z niej bardzo wiele⁴². Szczególnie interesujące wyniki daje zastosowanie metod wypracowanych przez Burke'a i jego następców w krytyce teatralnej oraz analizach tzw. tematów fantastycznych w procesach komunikacji społecznej⁴³.

Skomplikowany świat teorii Burke'a nie jest łatwy do zrozumienia bez szczegółowej znajomości wszystkich jego, wzajemnie uzupełniających się, prac. Burke nie podaje bowiem suchych schematów metodycznych, ale proponuje raczej swoje własne spojrzenie na człowieka funkcjonującego w symbolicznej rzeczywistości współczesnego świata. Jednym z podstawowych sposobów zrozumienia tego człowieka jest poznanie motywów jego działania⁴⁴. Zasadniczą funkcją retoryki jest, według Burke'a, użycie słów przez człowieka („*human agent*”) w celu kształtowania postaw lub wywoływania działań innych ludzi („*human agents*”) ⁴⁵. Retory-

⁴¹ M. Hochmuth Nichols, *Kenneth Burke and the „New Rhetoric”*. QJS 1952. — K. Burke: *A Dramatistic View of the Origins of Language*. QJS 1952, nr 3 (cz. 1); nr 4 (cz. 2); 1953, nr 1 (cz. 3); *Postscripts on the Negative*. QJS 1953, nr 2. — L. V. Holland: *Rhetorical Criticism: A Burkeian Method*. QJS 1953; *Kenneth Burke's Dramatistic Approach in Speech Criticism*. QJS 1955; *Counterpoint: Kenneth Burke and Aristotle's Theories of Rhetoric*. New York 1959. — G. Knox, *Critical Moments: Kenneth Burke's Categories and Critiques*. Seattle 1957. — W. Rueckert, *Kenneth Burke and the Drama of Human Relations*. Minneapolis 1963. — B. Baskerville, *The Dramatistic Criticism of Oratory*. QJS 1959. — C. A. Berthold, *Kenneth Burke's Cluster-Agon Method: Its Development and an Application*. CSSJ t. 27 (1976). — J. F. Cragan, *Rhetorical Strategy: A Dramatistic Interpretation and Application*. CSSJ t. 24 (1975). — M. R. Hagan, *Kenneth Burke and Generative Criticism of Speeches*. CSSJ t. 22 (1971). — J. S. Macksound, *Kenneth Burke on Perspective and Rhetoric*. WS t. 33 (1969).

⁴² Zob. np. *Critical Responses to Kenneth Burke*. Ed. W. Rueckert. Minneapolis 1969.

⁴³ Za zbiorem *Methods of Rhetorical Criticism* podają kilka cytowanych tam przez Brocka i Scotta pozycji: J. W. Kirk, *Kenneth Burke's Dramatistic Criticism Applied to the Theatre*. SSCJ t. 33 (1968). — S. J. Macksound, *Voices in Opposition: A Burkeian Rhetoric of Saint Joan*. QJS 1971. — E. Bormann: *Fantasy and Rhetorical Vision: The Rhetorical Criticism of Social Reality*. QJS 1972; *Fetching Good Out of Evil: A Rhetorical Use of Calamity*. QJS 1977. — L. W. Porter, *The White House Transcripts: Group Fantasy Events*. CSSJ t. 27 (1976). — E. G. Bormann, J. Koester, J. Bennett, *Political Cartoons and Salient Rhetorical Fantasies: An Empirical Analysis of the '79 Presidential Campaign*. CM t. 45 (1978).

⁴⁴ Poniższe streszczenie podstawowych założeń filozoficzno-retorycznych Burke'a oparte jest głównie na artykule B. L. Brocka *Rhetorical Criticism: A Burkeian Approach* (zamieszczonym w M).

⁴⁵ Definicja ta pochodzi z pracy K. Burke'a *A Rhetoric of Motives* (New York 1950, s. 41. Cyt. za: Brock, *op. cit.*, s. 348—349). Przy tłumaczeniu niektó-

ka wywodzi się z „podstawowej funkcji języka jako takiego”. Język z kolei rozumiany jest jako system symboli słownych, które umożliwiają odpowiedź na sytuacje, jakie wywołuje dramaturgiczne w swojej naturze społeczeństwo. Język również odkrywa przed nami motywy ludzkiego działania.

Koncepcja społeczeństwa i praw nim rządzących zakłada istnienie pewnych hierarchicznych struktur, porządkujących społeczeństwo. Człowiek może zarówno akceptować, jak i odrzucać hierarchię, dając wyraz swej postawie poprzez symboliczne użycie języka. Świadome odrzucenie tradycyjnej hierarchii, bądź tylko jednego z jej elementów, pociąga za sobą poczucie winy („*guilt*”), a następnie potrzebę odkupienia („*redemption*”) i oczyszczenia („*purification*”). Odkrycie skomplikowanych powiązań pomiędzy tymi kategoriami warunkuje poznanie dramaturgicznej natury społeczeństwa.

Innym istotnym pojęciem retorycznej filozofii Burke’a jest identyfikacja („*identification*”), która następuje w wyniku utożsamiania się z czyimiś poglądami lub interesami⁴⁶. Pozwala ona na dokonywanie podziałów społeczeństwa, w zależności od postaw kształtowanych przez mówcę. Umożliwia również analizę symboli słownych użytych przez mówcę dla wywarcia wrażenia na poszczególnych grupach społecznych.

Centralna metoda postępowania Burke’a związana jest z konstrukcją jego słynnej pentady („*pentad*”), której terminologia przyjęta została powszechnie. Burke stara się wyjaśnić każdą sytuację poprzez znalezienie odpowiedzi na pięć podstawowych pytań: co się stało? („*act*”); kiedy i gdzie to się stało? („*scene*”); kto to zrobił? („*agent*”); jak to zrobił? („*agency*”) i dlaczego to zrobił? („*purpose*”). Do scharakteryzowania poszczególnych elementów pentady wykorzystuje się założenia różnych filozofii. Najważniejszemu pojęciu, jakim jest „*act*”, przyporządkowany jest realizm, „*scene*” — materializm, „*agent*” — idealizm, „*agency*” — pragmatyzm, a „*purpose*” — mistycyzm⁴⁷.

Burke porównuje swoją pentadę do ludzkiej dłoni, podkreślając zarówno jej jedność, jak i podział. Jego model ma służyć krytykowi w zrozumieniu oraz opisie retorycznych działań i właściwości człowieka, a także w sformułowaniu interpretacyjnych sądów na temat efektywności retoryki⁴⁸.

rych terminów używanych przez Burke’a wynikają poważne trudności. Aby nie wypaczyć sensu jego wypowiedzi, w nawiasach podana została oryginalna terminologia angielska.

⁴⁶ Zob. też L. B. Rosenfield, *Set Theory: Key to the Understanding of Kenneth Burke's Use of the Term „Identification”*. WS t. 32 (1969).

⁴⁷ Burke, *A Grammar of Motives*, s. X.

⁴⁸ Brock, *op. cit.*, s. 360. Pominęłam tu inne założenia filozofii Burke’a, których pełny wykład znajduje się w jego kolejnych pracach.

Metoda ta zyskała dużą popularność, a wiele cennych studiów z zakresu *rhetorical criticism*, które powstały przy jej wykorzystaniu, potwierdziło obserwacje Burke'a na temat dramaturgicznych właściwości społeczeństwa ludzkiego⁴⁹.

Potrzebę studiów nad retoryką ruchów społecznych sugerowano już w początkach lat dwudziestych, ale dopiero w r. 1947 S. Judson Crandell w pracy *The Beginnings of a Methodology for Social Control Studies in Public Address* (QJS 1974) sformułował konkretne postulaty badawcze. W centrum jego zainteresowania znalazły się serie mów wygłaszanych w celu osiągnięcia kontroli społecznej przez grupę. Analiza tych mów oraz towarzyszących im ulotek, artykułów prasowych, pieśni itp. stanowić miała klucz do poznania współczesnych technik nacisku społecznego⁵⁰.

Za twórcę metodologii badań retorycznych nad ruchami społecznymi uważa się jednak Lelanda M. Griffina. Odrzucił on ostatecznie „mówco-centryczną” orientację („*speaker centered orientation*”) proponowaną przez szkołę tradycyjną, na rzecz studiów nad ruchami retorycznymi funkcjonującymi w ramach ruchów historycznych⁵¹. We wspomnianej już tutaj pracy Black uznał badania tego rodzaju za jeden z trzech kierunków krytyki retorycznej, dokonując jego omówienia głównie na podstawie osiągnięć Griffina⁵². Griffin, kształtując teorię, wprowadzał równocześnie w życie swoje postulaty metodologiczne, a jego prace, zyskują-

⁴⁹ L. Altenberg, R. Cathart, *Jimmy Carter on Human Rights: A Thematic Analysis*. CSSJ t. 33 (1982). — J. Brown, *Kenneth Burke and the Mod Donna: The Dramatistic Method Applied to Feminist Criticism*. CSSJ t. 29 (1978). — B. Brummett: *A Pentadic Analysis of Ideologies in Two Gay Rights Controversies*. CSSJ t. 30 (1979); *Burkean Scapegoating, Mortification, and Transcendence in Presidential Campaign Rhetoric*. CSSJ t. 32 (1981). — J. F. Cragan, D. C. Shields, *Communication Dramas: How Mediated Rhetoric Played in Peoria in Campaign '76*. QJS 1977. — J. Y. Fisher, *A Burkean Analysis of the Rhetorical Dimensions of a Multiple Murder and Suicide*. QJS 1974. — R. N. Gaines, *Identification and Redemption in Lysias' „Against Erastosthenes”*. CSSJ t. 30 (1979). — R. M. Gonchar, *Richard M. Nixon and Rhetorical Purpose*. SG t. 15 (1977). — R. J. Ilkka, *Rhetorical Dramatisation in the Development of American Communism*. QJS 1977. — R. L. Ivie, *Presidential Motives for War*. QJS 1974. — D. A. Ling: *A Pentadic Analysis of Senator Edward Kennedy's Address to the People of Massachusetts, July 25, 1969*. CSSJ t. 21 (1970); *Nixon, Watergate, and the Rhetoric of Agent*. SG t. 15 (1977). — J. T. Morello, *The Great Bull Market of 1928: Investing and Encouragement of Stock Speculation*. CSSJ t. 31 (1980). — M. Solomon, *Redemptive Rhetoric: The Continuity Motif in the Rhetoric of Right to Life*. CSSJ t. 31 (1980).

⁵⁰ Stewart, *op. cit.*, s. 12.

⁵¹ L. M. Griffin, *The Rhetoric of Historical Movements*. QJS 1952, s. 185. Zob. też Ch. A. Wilkinson, *A Rhetorical Definition of Movements*. CSSJ t. 27 (1976), s. 88—94.

⁵² Black, *op. cit.*, s. 19—22.

ce od razu wielu zwolenników, stały się klasycznym modelem badań nad retoryką ruchów społecznych⁵³.

Nadal trwały jednakże spory metodologiczne, owocujące próbami przystosowania osiągnięć nurtów dramatycznego, neoarystotelesowskiego oraz socjologicznego do badań nad ruchami społecznymi. Podejmowano również próby stworzenia precyzyjnej retorycznej definicji ruchu społecznego⁵⁴. Obok prac teoretycznych powstawały liczne prace krytyczne, które Brock i Scott sklasyfikowali jako osobny nurt („*movements approach*”) funkcjonujący wewnątrz tzw. szkoły metakrytycznej (M 397—400)⁵⁵.

Drugi nurt tej szkoły określić można terminem nurtu genologicznego („*generic criticism*”) ⁵⁶. Zakłada on klasyfikację mów retorycznych w oparciu o występujące pomiędzy nimi podobieństwa. Kryteria tej klasyfikacji zależne są w zasadzie od samego krytyka, choć, oczywiście, sugeruje się pewne ich ujednolicenie. Duże zainteresowanie wywołały próby wydzielenia rodzaju retoryki w zależności od sytuacji retorycznej, w ja-

⁵³ Mam tu na myśli następujące artykuły L. M. Griffina: *The Rhetorical Structure of the Antimasonic Movement*. W zbiorze: *The Rhetorical Idiom. Essays in Rhetoric, Oratory, Language and Drama, Presented to Herbert August Wichelns with a Reprinting of His „Literary Criticism of Oratory” (1925)*. Ed. D. C. Bryant. New York 1966; *The Rhetorical Structure of the „New Left” Movement: Part I*. QJS 1964. Do najwcześniejszych prac zajmujących się badaniami nad retoryką ruchów społecznych należą: E. J. Lennon, *The Pro-Northern Movement in England, 1861—1865*. QJS 1955. — W. D. Lewis, *Three Religious Orators and the Chartist Movement*. QJS 1957. — E. E. White, *The Protasis of the Great Awakening in New England*. SM 1954.

⁵⁴ L. M. Griffin, *A Dramatistic Theory of the Rhetoric of Movements*. w zbiorze: *Critical Responses to Kenneth Burke*. Ed. W. H. Rueckert. Minneapolis 1969. — D. F. Hahn, R. M. Gonchar, *Studying Social Movements: A Rhetorical Methodology*. „The Speech Teacher” t. 20 (1971). — H. W. Simons, *Requirements, Problems, and Strategies: A Theory of Persuasion for Social Movements*. QJS 1970. — R. S. Cathart, *New Approaches to the Study of Movements: Defining Movements Rhetorically*. WS t. 36 (1972). — Wilkinson, *op. cit.*, s. 91.

⁵⁵ Tam również bibliografia, z której zacytuję tylko kilka przykładowych prac: D. M. Jabush, *The Rhetoric of Civil Rights*. WS t. 36 (1972). — R. L. Scott and W. Brockriede, *The Rhetoric of Black Power*. New York 1969. — J. F. Klumpp, *Challenge of Radical Rhetoric: Radicalization at Columbia*. WS t. 37 (1973). — B. Robinson Hancock, *Affirmation by Negation in the Women's Liberation Movement*. QJS 1972. — B. T. Zortman, *The Theater of Ideology in Nazi Germany*. QJS 1971. — R. S. Rogers, *The Rhetoric of Militant Deism*. QJS 1968. — F. S. Haiman, *The Rhetoric of the Streets: Some Legal and Ethical Considerations*. QJS 1967. Wiele interesujących prac powstałych w okresie 1977—1982 cytują również Klumpp, Japp, Japp (*op. cit.*, s. 34—35).

⁵⁶ Termin ten („*genre*”) — według Brocka i Scotta (M 394) — spopularyzował Black, określając w ten sposób zbiór retorycznych przemówień, które charakteryzują się wspólnymi strategiami, sytuacjami i efektami.

kiej dane przemówienie następuje⁵⁷. Ogólnie biorąc, nurt genologiczny charakteryzuje się ogromną różnorodnością tematów⁵⁸, które ujmowane są z punktu widzenia wszelkich dostępnych metodologii. Pod tym względem nurt genologiczny w pełni odpowiada ugruntowanemu już w drugiej połowie lat sześćdziesiątych przekonaniu o konieczności pluralizmu we współczesnych badaniach krytyki retorycznej⁵⁹.

Wspomniany już wyżej odwrót od założeń szkoły tradycyjnej, który przypieczętowany został ukazaniem się dzieła Blacka, otworzył drogę różnorodnym poszukiwaniom w krytyce retorycznej. Nurty językowy, dramaturgiczny, genologiczny i badań nad retoryką ruchów społecznych obejmują tylko część dorobku krytyków, którzy zerwali z wicelnsowsko-arystotelesowskim ujęciem. Klasyfikacja pozostałych prac nastęrcza poważne trudności, niełatwo jest bowiem dopatrzeć się w nich jednolitej, konkretnej metodologii. Zauważyć daje się jednak pewna spontaniczność krytyków w doborze metod pracy i płynące stąd znaczne zindywidualizowanie badań retorycznych. Krytyk odbiera sytuację retoryczną subiektywnie, poprzez nagromadzone indywidualne doświadczenia, a w swojej analizie kładzie nacisk bardziej na interpretację i ocenę zjawisk niż na ich opis (M 140 i przypis 14). Rozłożenie akcentów uzależnione jest również tylko od jego własnego punktu widzenia. Brock i Scott określają taką postawę mianem empirycznej („*experiential*”) i zastrzegając płynność i niedoskonałość swojej klasyfikacji, wyróżniają w niej dwa nurty: eklektyczny („*eclectic*”) oraz rzeczywistości społecznej („*social reality*”) (M 135—137).

Pierwszy nurt opiera się na pozytywnym rozumieniu eklektyzmu jako selekcji najlepszych założeń i osiągnięć rozmaitych systemów wartości.

⁵⁷ Zob. J. Harrel, W. A. Linkugel, *On Rhetorical Genre: An Organizing Perspective*. M 409. Zob. też K. K. Campbell, K. Hall Jamieson, *Form and Genre: Shaping Rhetorical Action*. Falls Church, Virginia, 1978. — Ponadto zob. L. F. Bitzer, *The Rhetorical Situation*. PR t. 6 (1973). — K. M. Hall Jamieson, *Ograniczenia gatunkowe a sytuacja retoryki*. Przełożył W. Krajka. „Pamiętnik Literacki” 1977, z. 1. — S. Consigny, *Rhetoric and Its Situations*. PR t. 7 (1974).

⁵⁸ Wymieńmy przykładowo: J. D. Bass, *The Rhetoric in Opposition to Controversial Wars: Rhetorical Timing as a Generic Consideration*. WJSC t. 43 (1979). — Th. D. Clark, *An Exploration of Generic Aspects of Contemporary American Christian Sermons*. QJS 1977. — J. Todd Hayes, *Exploring the Political Convention Concession Speech as an Emerging Rhetorical Genre*. „*Exetasis*” t. 6 (1980). — L. Ivie, *Images of Savagery in American Justification for War*. CM t. 47 (1980). — C. J. Jablonsky, *Richard Nixon's Irish Wake: A Case of Generic Transference*. CSSJ t. 30 (1979). — N. W. Kruse, *The Apologia in Team Sport*. QJS 1981. — M. Osborn, *The Evolution of the Archetypal Sea in Rhetoric and Poetic*. QJS 1977. — H. Ross Ryan, „*Kategoria*” and „*Apologia*”: *On Their Rhetorical Criticism as a Speech Set*. QJS 1982.

⁵⁹ Zob. Stewart, *op. cit.*, s. 22—23.

Uznanie tylko jednej metody lub schematu uważane jest za wprowadzające zbyt wiele abstrakcji i dystansu do krytyki retorycznej. Proponuje się natomiast wykorzystanie licznych zalet natychmiastowego spożytkowania przeżytego doświadczenia retorycznego. Ten świadomy pluralizm ma być bliższy i bardziej adekwatny zarówno w stosunku do natury ludzkiej, jak i do otaczającej nas społecznej rzeczywistości. Krytyk staje się współuczestnikiem i współtwórcą każdej retorycznej sytuacji i ma prawo do jej indywidualnego osądu (M 137—142).

Wobec takiej niechętniej postawy odnośnie do tworzenia jakiegokolwiek metodologii niełatwo jest znaleźć prace teoretyczne traktujące o nurcie eklektycznym i jego założeniach⁶⁰. Wydaje się równocześnie, że ten brak zasad jest jedyną możliwą do uchwycenia zasadą i że nurt eklektyczny stanowi worek, do którego wrzuca się wszystko to, czego nie udaje się jednoznacznie umieścić pośród innych szkół i nurtów⁶¹. Można by się więc zastanowić, czy eklektyzm nie jest czasem trochę na siłę dorobioną teorią, sankcjonującą *rhetorical criticism*, spontanicznie i nieco chaotycznie rozwijający się w odpowiedzi na sygnalizowany tu już postulat swobody metodologicznej i pluralizmu⁶².

I wreszcie kolej na nurt ostatni, chyba nie mniej kontrowersyjny niż poprzedni⁶³. „Społeczna rzeczywistość” oznaczać ma w tym przypadku relację zachodzącą pomiędzy społeczeństwem a wytworami (artefaktami) kultury, często w powiązaniu z funkcjonowaniem środków masowego przekazu (M 143).

Odbiór większości współczesnych sytuacji retorycznych przez szerszą publiczność odbywa się za pośrednictwem mass mediów, które mają niewątpliwy wpływ na efekt wywierany przez podawaną informację. Mogą zarówno obniżyć, jak i wyolbrzymić znaczenie tej informacji, kontrolując jej przepływ i kształtując postawy odbiorców. Teoria mass mediów stanowi przedmiot badań różnych dziedzin zajmujących się społecznymi procesami komunikacji i informacji. Krytyka retoryczna zainteresowała się tą teorią dość wcześnie, a problemy owe znajdują się wciąż w centrum wielu naukowych polemik⁶⁴.

⁶⁰ Zacytujmy tu prace wykorzystane m.in. przez Brocka i Scotta: L. W. Rosenfield, *The Anatomy of Critical Discourse*. SM 1968. — W. Brockriede, *Dimensions of the Concepts of Rhetoric*. QJS 1968.

⁶¹ Świadczy o tym choćby olbrzymia liczba bardzo zróżnicowanych tematycznie i metodycznie publikacji uwzględnionych przez Klumppa, Japp i Japp (*op. cit.*, s. 27—30).

⁶² Zob. Stewart, *op. cit.*, s. 22—23. Zob. też konkluzję Blacka (*op. cit.*, s. 8) oraz M 467—670.

⁶³ W pierwszym wydaniu z 1972 r. Brock i Scott (M 142) nazwali nurt ten tendencją socjokulturalno-psychologiczną — ze względu na wykorzystanie w niej zdobyczy nauk nieretorycznych, jak np. psychologii Freuda (zob. m.in. K. Burke, *The Rhetoric of Hitler's Battle*. W: *The Philosophy of Literary Form*. Baton Rouge, Louisiana, 1941) czy dialektyki Hegla.

⁶⁴ Zob. Kinneavy, *op. cit.*, s. 190—191.

Myles P. Breen, który w swoim artykule *Rhetorical Criticism and Media: The State-of-the-Art* daje obszerny przegląd szkół naukowych zajmujących się zagadnieniem wpływu mass mediów na odbiór informacji, na zakończenie konkluduje:

krytyk doskonały rozumuje w ten sposób: Jeśli medium jest informacją i jeżeli krytycy retoryczni (tak, jak się to dzieje) badają informacje, to krytycy ci będą badać medium jako część całości struktury informacyjnej⁶⁵.

Również Wayne C. Booth, wprowadzając pojęcie tzw. zamaskowanej retoryki, wymienia jej trzy podstawowe formy: reklamę, dramat kinowy i telewizyjny oraz fikcję literacką. Retoryka tego rodzaju ma na „naiwnego obserwatora” wpływ dużo większy niż mowy, polemiki, oświadczenia itp., wywierające na niego nacisk w sposób otwarty⁶⁶. Takie spojrzenie na problem mass mediów implikuje powstanie wielu retorycznych analiz np. popularnych filmów kinowych i telewizyjnych, a także ogólnych zasad podawania informacji przez środki masowego przekazu⁶⁷.

W roku 1970 odbyły się dwie konferencje zorganizowane przez The Speech Communication Association w ramach narodowego projektu rozwoju retoryki. Pierwsza z nich miała miejsce w styczniu 1970 w Racine w stanie Wisconsin. Druga ogólnokrajowa konferencja (maj 1970) odbyła się w St. Charles w stanie Illinois. Wyłonione w jej trakcie komisje, złożone z najwybitniejszych przedstawicieli nauki amerykańskiej, opracowały raporty o stanie rozwoju badań retorycznych w USA oraz zalecenia na przyszłość. Znalazł się pomiędzy nimi również następujący postulat:

Rhetorical criticism musi rozszerzyć zasięg swoich badań na pełną gamę retorycznych kontaktów, to jest nieformalne rozmowy, posiedzenia grupowe,

⁶⁵ M. P. Breen, *Rhetorical Criticism and Media: The State-of-the-Art*. CSSJ t. 27 (1976), s. 20.

⁶⁶ W. C. Booth, *The Scope of Rhetoric Today: A Polemical Excursion*. W zbiorze: *The Prospect of Rhetoric. Report of the National Developmental Project*. Ed. L. F. Bitzer, E. Black. Englewoods Cliffs, New Jersey, 1971, s. 99.

⁶⁷ Podajmy dla przykładu: Th. Frentz, Th. Farwell, *Conversion of America's Consciousness: The Rhetoric of the Exorcist*. QJS 1975. — J. Hocker Rushing, Th. S. Frentz, *The Rhetoric of Rocky: A Social Value Model of Criticism*. WJSC t. 42 (1978). — Th. S. Frentz, J. Hocker Rushing, *The Rhetoric of Rocky: Part II*. WJSC t. 42 (1978). — L. H. Roloff, „Days of Heaven”: *Imaginal Paradoxes of Paradise*. „Exetasis” t. 5 (1979). — M. Solomon, „The Total Woman”: *The Rhetoric of Completion*. CSSJ t. 32 (1981). — G. Gerbner, L. Grass, N. Signorielli, M. Morgan, *Again with Television: Images on Television Drama and Conceptions of Social Reality*. JC t. 30 (1980). — R. B. Gregg, *The Rhetoric of Political Newscasting*. CSSJ t. 28 (1977). — J. Sutherland, Sh. J. Siniawsky, *The Treatment and Resolutions of Moral Violations on Soap Operas*. JC t. 32 (1982). — K. J. Turner, *Comic Streeps: A Rhetorical Perspective*. CSSJ t. 28 (1977). — S. Wedow, *Sociological Reflections on the Academy Awards Telecast, 1979*. „Exetasis” t. 5 (1979). — Ch. Bantz, *Television News: Reality and Research*. WS t. 39 (1975).

zebrania publiczne, wiadomości przekazywane przez mass media, pikietowanie, posługiwanie się sloganami, inkantacje, śpiewanie, pochody, gestykulowanie, rytuały, instytucjonalna i kulturowa symbolika, kontakty międzykulturowe itd.⁶⁸

Takie rozszerzenie przedmiotu badań *rhetorical criticism* związane jest ze szczególnym rozumieniem jego natury. Uczestnicy konferencji w St. Charles uważają, iż powinno się go rozpoznawać nie po określonych cechach analizowanego materiału, ale raczej według specyficznego sposobu podejścia przez krytyka do rozmaitych zagadnień. Czytamy dalej w tym samym raporcie:

Krytyk staje się retoryczny w tym stopniu, w jakim bada swój przedmiot w kategoriach jego siły przekonywania lub efektu perswazji. W ten sposób określony, *rhetorical criticism* da się zastosować wobec każdego ludzkiego działania, procesu, wytworu lub artefaktu, które, zdaniem krytyka, mogą sformułować, utrzymać lub zmodyfikować uwagę, postrzeganie, postawy albo zachowanie⁶⁹.

Stąd krytyką retoryczną należy objąć zarówno werbalne, jak i pozawerbalne, dyskusyjne, jak i niedyskusyjne środki wyrazu⁷⁰.

Pomimo tak jasnego sformułowania tego postulatu włączenie pozawerbalnych środków wyrazu w obręb obiektów krytyki retorycznej jest wciąż jeszcze przedmiotem zagorzałych dyskusji. Jednym ze zwolenników tego stanowiska jest Philip K. Tompkins, który już w latach sześćdziesiątych nawoływał do użycia narzędzi *rhetorical criticism* do badania różnych dziedzin sztuki. Twierdzi on, iż takie dzieła współczesnej literatury, jak np. Capote'a *Z zimną krwią*, czy też Joyce'a *Ulisses*, powinny być recenzowane głównie przez krytyków retorycznych, a nie literackich. Tompkins widzi również pole do działania dla nich w dziedzinie filmu, a nawet muzyki⁷¹. Natomiast Robert L. Scott daje przykład zastosowania krytyki retorycznej w przypadku dzieł plastycznych kontrowersyjnego meksykańskiego twórcy słynnych fresków, Diego Rivery⁷².

Stanowisko przeciwne zajmuje Barnet Baskerville, który przestrzega przed nadmiernym rozbudowywaniem zakresu *rhetorical criticism*. Zauważa on:

tam, gdzie Wichelns protestował kiedyś przeciwko literackiej krytyce oracji, my teraz entuzjastycznie opowiadamy się za retoryczną krytyką literatury⁷³.

⁶⁸ *The Prospect of Rhetoric*, s. 225.

⁶⁹ *Ibidem*, s. 220.

⁷⁰ *Ibidem*, s. 221.

⁷¹ Ph. K. Tompkins, *The Rhetorical Criticism of Non-Oratorical Works*. QJS 1969, s. 457. Autor przytacza przykłady nie publikowanych rozpraw doktorskich na temat filmów *Bonnie i Clyde* oraz *Odyseja 2001*, książki *Zabić drozda*, a także płyty *Sgt. Pepper's Lonely Hearts Club Band*.

⁷² R. L. Scott, *Diego Rivera at Rockefeller Center: Fresco Painting and Rhetoric*. WJSC t. 41 (1977).

⁷³ Baskerville, *Rhetorical Criticism, 1971* [...], s. 115.

Baskerville, choć nie wyklucza zainteresowania pozawerbalnymi środkami wyrazu, uznaje dyskurs za główny obiekt badań *rhetorical criticism* ⁷⁴.

Ścisła łączność retoryki z szeroko pojętą teorią komunikacji jest jednak faktem i wydaje się, że dalszy rozwój *rhetorical criticism* będzie odbywał się właśnie w tym kierunku ⁷⁵.

Podobnie ma się sprawa z pojęciem krytyki jako postawy wobec rzeczywistości. Co to znaczy być krytycznym; jakie warunki powinny być spełnione, aby nastąpił krytyczny impuls; czy akt krytyki może dokonać się w sposób nieświadomy, naturalny; jakie cechy powinien posiadać krytyk; czy potrzebne są kwalifikacje do wyrażania krytyki; od czego zależą kryteria oceny w dokonywanej krytyce; jakie są granice, funkcje i cele krytyki ⁷⁶ — te i inne pytania stawiają przed sobą krytycy retoryczni, nie tylko poszukując na nie odpowiedzi we własnych doświadczeniach, ale sięgając również do ustaleń krytyków literackich (np. R. Welleka), filmowych, muzycznych itp. ⁷⁷

Już Wichelns, dokonując rozdziału pomiędzy *rhetorical criticism* a *literary criticism*, nie odcinał się od ustalonego z dawna rozumienia krytyki, ale raczej tylko przesuwiał wewnątrz niej niektóre akcenty ⁷⁸. Black jest natomiast autorem szeroko stosowanego wśród badaczy *rhetorical criticism* pojęcia krytyki jako procesu, na który składają się dwie nierozdzielne fazy ludzkiego poznania: recepcja i ewaluacja. Ich przedmiotem jest wyłącznie ludzka działalność i jej rezultaty, natomiast celem —

⁷⁴ Baskerville (*Rhetorical Criticism*, 1971 [...], s. 116) pisze: „krytyk retoryczny staje się za jednym zamachem Człowiekiem Uniwersalnym, uznającym całą naukę za swoją dziedzinę”. I dalej: „Myślę, że jesteśmy w niebezpieczeństwie odgryzania większego kawałka niż możemy wygodnie przeżuć. [...] *Rhetorical criticism* nie powinien odchodzić zbyt daleko od świata dyskursu, choć oczywiście często uznamy za konieczne zajmowanie się pozawerbalnymi środkami, które towarzyszą, poprzedzają i następują po dyskursie”.

⁷⁵ Zob. K. R. Wallace, *The Fundamentals of Rhetoric*. W zbiorze: *The Prospect of Rhetoric*, s. 3. — B. L. Brock, R. L. Scott, *Decisions in Rhetorical Criticism*. M 467—471. — Stewart, *op. cit.*, s. 24—25. — Kinneavy, *op. cit.*, s. 175—176, 180—184. Istnieje także pogląd stawiający znak równości pomiędzy retoryką a komunikacją i traktujący oba te terminy wymiennie. Zob. S. K. Foss, K. A. Foss, R. Trapp, *Contemporary Perspectives on Rhetoric*. Prospects Heights, Illinois, 1985, s. 11. — R. L. Scott, *Can a New Rhetoric Be Epistemic?* W zbiorze: *The Jensen Lectures: Contemporary Communication Studies*. Tampa, Florida, 1983, s. 1.

⁷⁶ Tompkins, *op. cit.*, s. 452. — Baskerville, *Rhetorical Criticism*, 1971 [...], zwłaszcza s. 118—123. — L. Rateliff, *Rhetorical Criticism: An Alternative Perspective*. SSJ 1971. — E. J. Wrage, *The Ideal Critic*. CSSJ t. 8 (1957), s. 20—23. Brock, Scott, M 13—23.

⁷⁷ Baskerville, *Rhetorical Criticism*, 1971 [...], s. 123.

⁷⁸ Wichelns, *op. cit.*, s. 40—73.

rozumienie człowieka jako takiego. Zadaniem krytyka jest uczyć, kiedy dążeniem naukowca jest odkrywać⁷⁹.

Nie jest moim celem szczegółowe omawianie znaczenia teorii krytyki dla rozwoju badań retorycznych, poprzestańmy więc tylko na zasygnalizowaniu tego problemu. Konieczna jest natomiast próba ustalenia definicji retoryki i krytyki retorycznej, funkcjonujących we współczesnej nauce amerykańskiej. Z pełną świadomością zdecydowałam się na zabieg przedstawienia tego problemu pod koniec, a nie na początku moich rozważań. Sądzę bowiem, że będzie to swoista rekapitulacja tego, co zostało powiedziane poprzednio.

Kłopoty ze zdefiniowaniem terminu „retoryka” są co najmniej tak dawne, jak wiekowa jest sama dyscyplina. Już w połowie XII w. Thierry z Chartres uskarżał się na wielką liczbę różniących się pomiędzy sobą definicji⁸⁰. Obecnie zaś twierdzi się niekiedy, iż pełne i precyzyjne zdefiniowanie retoryki jest i niemożliwe, i bezzasadne równocześnie⁸¹. Próby takie podejmowane są jednakże ciągle, a poszukiwanie uniwersalnej definicji prawdopodobnie będzie trwało nieprzerwanie.

Wichelns w swoim artykule analizuje kilka rozmaitych definicji retoryki pod kątem ich przydatności dla krytyki retorycznej, począwszy od Arystotelesa, skończywszy na rozróżnieniu pomiędzy zakresem a funkcją retoryki i poetyki, dokonany przez Charlesa Searsa Baldwina. Wichelns zwraca szczególną uwagę na powiązanie retoryki ze sztuką perswazji i teorią *public address*, ale nie proponuje żadnego konkretnego sformułowania⁸².

Najbliższe temu rozumieniu retoryki jest jej najprostsze i jednocześnie najbardziej popularne ujęcie jako sztuki dyskursu („*art of discourse*”) lub też sztuki dyskursu perswazyjnego („*persuasive discourse*”), pisanego i mówionego, który wpływa na zmianę ludzkich postaw i działań⁸³.

⁷⁹ Black, *op. cit.*, s. 5—9. Zob. też J. S. Andrews, *The Practice of Rhetorical Criticism*. New York 1983, s. 4. — R. Wellek, *Filozofia a powojenna amerykańska krytyka literacka*. W: *Pojęcia i problemy nauki o literaturze*, s. 421: „Krytyka jest rozróżnianiem, jest sądem i dlatego stosuje i zawiera kryteria, zasady, pojęcia, a zatem teorię i estetykę, i w konsekwencji filozofię, pogląd na świat”; *Główne problemy krytyki XX wieku*. W: *iw.*, s. 561—577.

⁸⁰ Zob. Murphy, *Rhetoric in the Middle Ages*, s. 118—119.

⁸¹ Zob. R. L. Scott, *On Not Defining „Rhetoric”*. PR t. 6 (1973).

⁸² Zob. Wichelns, *op. cit.*, s. 67—69.

⁸³ Wallace, *op. cit.*, s. 3. — D. C. Bryant, *Rhetoric: Its Functions and Its Scope*. QJS 1953, s. 404. Bryant dodaje (s. 406), iż retoryka to nie podmiot badań, ale raczej metoda. Zob. też K. K. Campbell, *Critiques of Contemporary Rhetoric*. Belmont, California, 1972, s. 2. Campbell (s. 2—4) przyporządkowuje retorycznemu dyskursowi pięć podstawowych cech charakterystycznych. Powinien on być: 1) wnioskujący (musi doprowadzić do pewnych zaplanowanych rezultatów, wniosków); 2) rozwiązujący problemy (retoryka nie jest bowiem tylko transmisją informacji, ale raczej jej interpretacją); 3) publiczny (jest adresowany do innych, wy-

Określenie to funkcjonuje obok całkiem potocznych znaczeń terminu „retoryka”, jakimi są np. ‘przemówienie pełne pustych i bombastycznych frazesów’ lub ‘dyscyplina akademicka, zajmująca się badaniem zasad i metod użytkowanych przez mówców, chcących wywrzeć wpływ na innych’⁸⁴.

Specyficzną definicję retoryki formułuje Kenneth Burke. Jest to, według niego, „użycie języka w taki sposób, aby wywołać żądane wrażenie u słuchacza lub czytelnika”⁸⁵. W jednej z kolejnych prac poświęconych retoryce Burke precyzuje poprzednią definicję, używając już charakterystycznych dla siebie terminów. Mówi więc o retoryce jako o takim użyciu słów przez *human agents*, aby kształtować postawy lub spowodować działanie innych *human agents*⁸⁶. Wiele późniejszych definicji oparło się właśnie na sformułowaniu Burke’a. W związku z poszerzonym rozumieniem języka jako systemu znaków zastąpiono „słowa” Burke’a terminem „symbole” bądź wprost „systemy symboli”. Drugi człon definicji Burke’a uległ również tylko niewielkim modyfikacjom. Tak więc The Committee on the Scope of Rhetoric and the Place of Rhetorical Studies in Higher Education w swoich zaleceniach pokonferencyjnych wyjaśnia, iż pod terminem „studia retoryczne” należy rozumieć badanie „wszelkich ludzkich kontaktów, w których symbole i/lub systemy symboli wpływają na wartości, postawy, przekonania i działania”. Podobne sformułowanie proponują także Brock i Scott: „Retoryka może być zdefiniowana jako wysiłek w celu wywołania współpracy poprzez użycie symboli”⁸⁷.

Bardziej humanistyczne ujęcie reprezentuje Karlyn Kohrs Campbell:

Dyscyplina retoryki jest badaniem symbolicznych usiłowań człowieka, by uporządkować swój świat, odkryć, kim jest, i oddziaływać wzajemnie na innych w sposób, który uczyni jego życie bardziej satysfakcjonującym⁸⁸.

O powiązaniu retoryki z teorią komunikacji wspominałam już wcześniej. W tym przypadku dowodem niech będzie choćby definicja retoryki zawarta w wydanej w 1985 r. pracy *Perspectives on the Study of Rhetor-*

maga ich kooperacji i wspólnego stanowiska dla osiągnięcia pożądaných efektów); 4) praktyczny (retoryka ma przekazywać uczucia i informacje w pewnym celu, ażeby mianowicie wywołać konkretną i stosowną reakcję publiczności na określoną sytuację retoryczną); 5) poetycki (jest częścią publicznego rytuału wprowadzającego wartości kulturowe, estetyczne, dramatyczne i emotywnie).

⁸⁴ *Ibidem*, s. 2. — Scott, *On Not Defining „Rhetoric”*, s. 82—86.

⁸⁵ K. Burke, *Counter-Statement*. New York 1931, s. 265.

⁸⁶ K. Burke, *A Rhetoric of Motives*. New York 1950, s. 41.

⁸⁷ *Report of the Committee on the Scope of Rhetoric and the Place of Rhetorical Studies in Higher Education: Conference Recommendations*. W zbiorze: *The Prospect of Rhetoric*, s. 214. — M 16.

⁸⁸ Campbell, *op. cit.*, s. 11.

ric: „unikatowo ludzka zdolność użycia symboli w celu komunikowania się”. Krócej mówi się po prostu o „sztuce komunikowania się ludzi”⁸⁹.

Niektóre definicje retoryki odbiegają jednak nieco od powyższych schematów. Parke G. Burgess wiąże retorykę z kontekstem kulturowym, określając ją jako „sposób decydowania o tym, jak mężczyźni i kobiety powinni rozmawiać i współdziałać ze sobą, kiedy wątpliwym staje się ich stary styl życia”. Everett Hunt nazywa retorykę „badanie ludzi przekonujących ludzi, aby dokonywali wolnych wyborów”. I wreszcie Richards twierdzi, iż „retoryka powinna być nauką o nieporozumieniach i ich środkach zaradczych”, a chodzi oczywiście o nieporozumienia językowe i szukanie środków zaradczych w kręgu teorii znaku i znaczenia⁹⁰.

Jakie są wobec tego funkcje krytyki retorycznej?

Autorem jednego z najpowszechniej stosowanych sformułowań jest Donald C. Bryant, który uważa, że podstawową funkcją jest „dostosowywanie idei do ludzi i ludzi do idei”⁹¹. Dobrze wyjaśnienie funkcji *rhetorical criticism* daje również James R. Andrews, który wymienia wśród nich:

1) poszukiwanie efektu — chodzi o efekt, jaki wywiera mowa na słuchaczy, w rozumieniu Wichelnsa;

2) ukazywanie wydarzeń, ich kontekstu oraz mówców — mowy publiczne mogą być traktowane jako odzwierciedlenie pewnych wydarzeń historycznych dziejących się w określonych warunkach społeczno-kulturowych. Znaczenie jednostek dla tych wydarzeń możemy określić dzięki włączeniu do retorycznej analizy postaci i dokonań poszczególnych mówców;

3) społeczną krytykę — poprzez ocenę wydarzeń politycznych, sposobów uzasadniania polityki i metod wpływania na społeczeństwo w danym momencie historycznym krytyk retoryczny może w sposób aktywny przyczynić się do kształtowania postaw i przekonań społecznych;

4) rozwój i doskonalenie teorii krytyki retorycznej;

5) funkcję pedagogiczną — wprowadzenie zagadnień *speech-communication* do szkolnictwa wszystkich szczebli, w celu kształcenia obywateli świadomych tych problemów i znających sposoby ich rozwiązywania⁹².

Wymienia się również inne cele i funkcje *rhetorical criticism*, takie jak np.:

⁸⁹ Foss, Foss, Trapp, *op. cit.*, s. 11. — *Report of the Committee on the Nature of Rhetorical Invention*. W zbiorze: *The Prospect of Rhetoric*, s. 229.

⁹⁰ P. G. Burgess, *The Rhetoric of Moral Conflict: The Two Critical Dimensions*. QJS 1979, s. 120. — E. Hunt, *Rhetoric as a Humane Study*. QJS 1955, s. 114. — Richards, *op. cit.*, s. 3, 23—24.

⁹¹ Bryant, *Rhetoric*, s. 413, oraz podsumowanie, s. 424. Zob. też np. Tompkins, *op. cit.*, s. 431.

⁹² Andrews, *op. cit.*, s. 6—12. Zob. A. J. Croft, *The Functions of Rhetorical Criticism*. QJS 1956.

- uświadamianie społeczeństwu jego współdziałania w kształtowaniu oddziałującej na nie retoryki⁹³;
- wyjaśnianie, w celu pogłębienia zrozumienia i oceny zjawisk życia społecznego przez odbiorcę⁹⁴;
- wkład do budowy społecznej i intelektualnej historii społeczeństw⁹⁵;
- badanie funkcji kulturowych retoryki i jej znaczenia dla sposobów rozwiązywania konfliktów moralnych społeczeństwa⁹⁶.

Najkrócej i chyba najtrafniej podsumowują podstawowe cele *rhetorical criticism* Brock i Scott: opis, interpretacja, ocena, a także perswazja (M 18—20).

Nie ulega wątpliwości, iż krytyka retoryczna stała się dziedziną interdyscyplinarną, nie tylko zajmującą się problemami zwyczajowo zaliczanymi do różnych nauk, ale także chętnie sięgającą po wypracowane przez te nauki metody i narzędzia pracy⁹⁷. Wydaje się jednak, iż szczególnie istotne dla rozwoju *rhetorical criticism* okazało się dokonanie rozróżnienia pomiędzy krytyką retoryczną a historią retoryki.

Problem ten zaniepokoił Bryanta już w r. 1937⁹⁸, chociaż przez pewien czas od wystąpienia Wichelnsa w r. 1925 krytyka retoryki i jej historia istniały obok siebie bardzo zgodnie. Lata pięćdziesiąte przyniosły podporządkowanie krytyki przez historię. Wynikało to z podstawowych założeń szkoły tradycyjnej, która kładąc szczególny nacisk na kontekst historyczny oraz odtwarzanie biografii mówcy często zapominała o przeprowadzeniu samej krytyki⁹⁹. Wraz z wyzwoleniem spod wpływu Wichelnsa nastąpił wśród wielu krytyków odwrót od wszelkiego historyzmu w badaniach *rhetorical criticism*, na rzecz samej krytyki. Proces ten wywołał wkrótce potrzebę uporządkowania tych wzajemnych relacji.

Barnet Baskerville, zadając swoje słynne pytanie „Czy wszyscy musimy być krytykami retorycznymi?“, sugerował rozdział pomiędzy krytyką mów publicznych a ich historią, podkreślając równocześnie, że obie te dyscypliny są potrzebne i uzupełniają się wzajemnie¹⁰⁰. Podobne stano-

⁹³ Scott, *Can a New Rhetoric Be Epistemic?*, s. 21.

⁹⁴ Baskerville, *Rhetorical Criticism, 1971 [..]*, s. 118.

⁹⁵ Wraga, *Public Address*, s. 451—457.

⁹⁶ Burgess, *op. cit.*, s. 120—130.

⁹⁷ Zob. przypis 15.

⁹⁸ D. C. Bryant, *Some Problems of Scope and Method in Rhetorical Scholarship*. QJS 1937.

⁹⁹ We wstępie do pracy *A History and Criticism of American Public Address*, podobnie jak w tytule, podkreślone zostało rozróżnienie pomiędzy „critical studies” a „historical studies”. Założenie to nie zostało jednak w praktyce zrealizowane. Zob. B. Baskerville, *Must We All Be „Rhetorical Critics”?* QJS 1977, s. 108.

¹⁰⁰ *Ibidem*, s. 107—108.

wisko zajęli Bruce E. Gronbeck oraz Stephen E. Lucas, który starał się przeanalizować również przyczyny i przejawy powyższego konfliktu ¹⁰¹.

Problem ten dotyczył zresztą tylko dziejów wymowy nowożytnej i współczesnej, nie dotyczył natomiast nigdy badań nad retoryką okresów wcześniejszych.

Kształtowanie się retorycznej świadomości współczesnego społeczeństwa amerykańskiego jest problemem niezwykle interesującym, ale również szalenie obszernym i niejednorodnym. Wydaje się, iż niedaleko odbiegniemy od prawdy stwierdzając, że retoryka amerykańska ma tyle różnych twarzy, ile ma ich samo społeczeństwo amerykańskie.

Według Everetta Hunta, już od czasów Ewy, pierwszej ofiary retoryki węża, ofiarującego jej jabłko, człowiek pozostaje „naznaczony” retorycznością ¹⁰². Amerykańskie doświadczenia dowodzą, iż zrozumienie człowieka i jego dokonań nastąpić może dzięki zastosowaniu specjalnej metodologii badawczej. Metodologii tej dostarcza zaś właśnie nowoczesna i wciąż rozwijająca się krytyka retoryczna.

¹⁰¹ B. E. Gronbeck, *Rhetorical History and Rhetorical Criticism: A Distinction*. „Speech Teacher” t. 24 (1975). — S. E. Lucas, *The Schism in Rhetorical Scholarship*. QJS 1981.

¹⁰² Hunt, *op. cit.*, s. 114.